

Кочубейник Ольга Миколаївна

м. Київ

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6460-8494>

ІНФОРМАЦІЙНА ТУРБУЛЕНТНІСТЬ: УТИЛІТАРНІСТЬ ЗНАНЬ ПРОТИ НЕПЕРФОРМАТИВНОСТІ ЗНАНЬ

Анотація. Стрімкість та глобальність суспільних змін пов'язані передусім з надмірним зростанням обсягів інформації, а також зміною способів її отримання, зберігання, опрацювання і передавання. Криза надвиробництва інформації спричинює інформаційну турбулентність, яка має психологічні наслідки для психіки людини (зміни атенційно-мнемічних та мисленневих процесів), а також знецінення неутилітарних знань, що призводить до змін у порядку соціальності.

Ключові слова: інформаційний серфінг, інформаційні аберації, інформаційна патологія, криза професіоналізму, утилітарність знання.

Abstract. Rapid and global social change is taking place today. The reason for these changes is the excessive growth of information. The second reason for these changes is the transformation of methods of receiving, storing, processing and transmitting information. The crisis of information overproduction causes information turbulence, which has psychological consequences in the human psyche (affecting changes in attentional-mnemonic and thought processes), and also leads to changes in the order of sociality, as it devalues non-utilitarian knowledge.

Keywords: information surfing, information aberrations, information pathology, crisis of professionalism, utilitarianism of knowledge.

Постановка проблеми. Стрімкість та глобальність суспільних змін є предметом рефлексії у багатьох галузях знання, і більшість фахівців одноставні у тому, що ці зміни відбуваються передусім за рахунок надмірного зростання кількості інформації, а також заміни способів її отримання, зберігання, переробки і передачі. Згадані причини маркують як «інформаційний вибух» (М. Епштейн) і тлумачать його основний зміст як «кризу перевиробництва інформації» [8], а наслідками називають стрімке зростання обсягу інформації, що публікується, ускладнення комунікації між різними групами фахівців, зростання обсягів неопублікованої інформації, загострення проблем міжмовного обміну, через що людина опиняється у специфічних умовах, які можна позначити як інформаційна турбулентність.

Можемо стверджувати, що більшість сучасних соціальних теорій намагаються пояснити перехід від модерного типу суспільства до нинішнього «інформаційного». У цій площині лежать концепції «технотронного суспільства» (З. Бжезінський), «постіндустріального суспільства» (Д. Белл),

«посткапіталістичного суспільства» (П. Дракер), «суспільства мережевих структур» (М. Кастельс). Зміна ролі інформації в організації порядку соціальності досить активно обговорювалася в працях Р. Барта, Ж. Бодріяра, Ф. Гваттарі, Ж. Дельоза, Ж.-Ф. Ліотара, К. Поппера, А. Тоффлера, А. Турена та інших, які обґрунтовували в своїх роботах тезу про виникнення нового суспільства, котре повинне прийти на зміну суспільству індустріального типу.

Надшвидке виробництво інформації робить її неосяжною для окремої людини: ані органи її чуття, ані її мозок не спроможні отримувати й обробляти увесь обсяг навіть вузькоспеціалізованої професійно релевантної інформації. Інформаційна турбулентність, на наш погляд, – психологічний наслідок множення інформації та зміна способу доступу до неї. «Ера Гутенберга» з її ідеалом вченого-ерудита, що проводить своє життя, гортаючи незмінювані з плином часу фоліанти, незворотно поступається «ері гаджетів», особливістю якої є «ковзання поверхнею» щохвилинно змінюваної інформації. Моральне старіння паперових технологій збереження текстів загрожує руйнацією структурованого упорядкованого інформаційного простору, частковою або абсолютної втратою контролю над ним, а також створює ризик більш глобального порядку: знецінення неутилітарних знань і трансформацію гуманістичного ідеалу людини.

Останнє позначається і на змінах порядку соціальності, і на зміні характерологічних рис людства загалом, що матиме й переваги, й недоліки, і бонуси, і ризики. Так, надшвидке зростання обсягів інформації вимагає постійного зростання кваліфікації особистості у площині оперування цією інформацією, компетенцій, які б забезпечували вільну орієнтацію в інформаційному просторі і перш за все – ефективний пошук, інтерпретацію та її оцінку, що забезпечувало би продуктивне використання інформації в повсякденному житті. Проте інформаційне суспільство матиме й певні проблеми.

Мета статті полягає в тому, щоб систематизувати виокремлені у різних дослідженнях ризики, яких зазнає особистість, потрапивши в зону інформаційної турбулентності, та спрогнозувати наслідки перебування в цій зоні.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Соціальні чинники, що лежать в основі виникнення «інформаційної турбулентності», аналізував Е. Тофлер, називаючи як найбільш впливові серед них урбанізацію, прискорення темпів життя і процесів адаптації, зростання демократії, збільшення числа соціальних зв'язків і контактів за рахунок скорочення глибини і тривалості різних форм комунікації, «бомбардування інформацією», зростання «коефіцієнта новизни» (що відбувається внаслідок появи нових матеріалів, джерел енергії, транспортних засобів, засобів масової комунікації та інформації, продуктів харчування тощо), культурну дестандартизацію і деградацію традиційних соціальних інститутів, що, поряд із іншими «де-» (деспеціалізацією, деконцентрацією, демаксимізацією, децентралізацією), породжують феномени надлишкового достатку та надмірного вибору [7].

Якщо характеризувати ризики особистості, яких вона зазнає, потрапивши у таку турбулентність, то їх, на наш погляд, можна поділити на три групи. Перша з них безпосередньо пов'язана зі зміною способу доступу до інформації завдяки технічному прогресу, що спричинило демонтаж попередньої системи отримання й використання знання, друга – із «кризою репрезентації» (осередком якої є надлишок недостовірності) та інформаційними абераціями, третя – з появою численних інформаційних патологій, що походять внаслідок неспроможності контролювати неосяжні обсяги новин та повідомлень.

Спочатку розглянемо ризики, спричинені зміною способу доступу до інформації [5]. Зазначимо, що інформаційний вибух – це не лише кількісне множення інформації, це, окрім того, її змістові множення, адже у мережі можна знайти будь-яку інформацію у будь-якому жанрі та стилі, а також це нелінійний спосіб організації текстуальних конструкцій (т. зв. «гіпертекст»). Інформаційний серфінг виявився найадекватнішим способом доступу до такої мережі: поверхневе, швидке ковзання по інформації та випадкові переходи від одного предмету до іншого.

У способах розуміння інформації також відбуваються певні когнітивний зрушення: відбувається втрата цілепокладання в діях з інформацією, адже вирішення будь-якого когнітивного завдання потребує постановки мети та розроблення плану її досягнення за допомогою реалізації окремих завдань, та, крім того, концентрації уваги та вольового напруження загалом. Натомість основним механізмом «серфінгового добору» є випадковість переходів між інформаційними блоками, внаслідок чого дезактуалізується сама спроможність особистості вибудовувати цілеспрямовану, логічну, послідовну програму опрацювання інформації: формується кліпове мислення.

Принагідно зазначимо, що перехід до кліпового мислення оцінюється досить суперечливо, оскільки таке мислення має чітко виражені (й полярні) властивості. Так, його перевагами в опрацюванні інформації називають здатність швидкого «вихоплення» необхідних відомостей з інформаційного потоку, здатність швидко перемикає увагу, швидко реагувати і приймати рішення, а також толерантність до гіпертекстуальності. Як недоліки називають відсутність цілісності й системності у побудові образу дійсності, фрагментарність, відсутність контексту (зв'язків), дефіцит уваги, нездатність сприйняття великих за обсягом текстів та послідовного їхнього переповідання й розуміння смислу, короткотривалість збереження інформації в пам'яті, нездатність до критичного аналізу, логічного мислення, нестандартних рішень, продукування нового знання, а також до самоорганізації. Отже, інформаційна турбулентність провокується суперечливим характером нового способу мислення: випадковість переходів між інформаційними блоками у гіпертекстовому просторі як механізм адаптації до інформаційного вибуху суперечить здатності встановлювати логічні зв'язки, вибудовувати логічні послідовності, діяти «за планом», тобто тим властивостям, які лежать в основі раціонального опанування дійсністю у тому порядку соціальності, який поки що здійснює освіту за ідеалами доби Просвітництва.

Другим ефектом інформаційного серфінгу можна назвати цифрову амнезію – часткову або повну нездатність особистості запам'ятовувати нову інформацію внаслідок контакту з оцифрованою інформацією й ігнорування етапу її продумування, що спричинює атрофію довготривалої пам'яті. Формується новий тренд використання пам'яті: при зіткненні зі складним питанням користувачі Інтернету часто навіть не намагаються знайти відповідь, спираючись на власні знання, а відразу звертаються до цифрових джерел, оскільки не довіряють своїм здібностям або ж не відокремлюють інформацію, що міститься в Інтернеті, від власної свідомості, вважаючи цифрові носії природним продовженням останньої [3]. Тут, знову-таки, мова може йти про посилення інформаційної турбулентності, адже амнезія також виявляється амбівалентною: з одного боку, вивільнена «частина мозку» дозволяє вирішувати творчі нестандартні завдання, не пов'язані із запам'ятовуванням, з іншого – це обертається розладами довільної уваги й відсутністю стимулів до запам'ятовування.

Раціональна система пізнання ґрунтувалася на тому, що при запам'ятовуванні потрібно розраховувати на те, що знання обов'язково будуть використовуватися згодом (настанова на відтерміноване використання). Але наразі починає домінувати настанова на те, що необхідна інформація завжди є у швидкому доступі на електронному носіїві, а тому сама потреба запам'ятовувати на тривалий час дезактуалізується. Водночас, на наш погляд, унеможлиблюється й асоціативний процес, що лежить в основі вільного руху інформації й забезпечує «особистісно забарвлений» зв'язок між фактами, поняттями й уявленнями, котрий виникає під час їхнього усвідомлення. Надалі можуть виникати дефіцити у розвитку уяви, проблеми із генеруванням нових ідей (оскільки «сировина» для цих ідей зберігається на різних носіях і не є придатною для мимовільного з'єднання), ускладнення сприйняття й утворення нових смислових зв'язків, погіршення адаптації до нових, нестандартних ситуацій і пошуку власних шляхів розв'язання нестандартних завдань.

Нарешті, третій ефект, пов'язаний із серфінгом, – функціональна неграмотність та її мовленнєвий аналог – нездатність усного формулювання повноцінних розгорнутих речень. (Хоча варто також додати й традиційну орфографічну неграмотність, що стає на заваді адекватного вираження думки у письмовому вигляді). Грамотність як компетенцію прийнято вважати необхідною для повноцінної й усвідомленої участі в професійній і соціальній діяльності, але перш за все – для гармонійного розвитку індивідуальності людини.

Поняття функціональної неграмотності було введено в науковий обіг наприкінці 70-х років минулого століття, коли виявилось, що значна частина населення розвинених країн не спроможна подолати проблеми, що виникають у повсякденному житті: зрозуміти сенс інструкцій, які додаються до побутової техніки чи ліків, зіставити ціни і корисні властивості продуктів в супермаркеті, заповнити квитанції на оплату комунальних послуг тощо. Частина людей відчуває труднощі при виконанні таких рутинних соціальних дій, як

голосування, заповнення анкет, читання розкладів, не кажучи вже про самовираження через письмове повідомлення або лист. За визначенням ЮНЕСКО, функціональна неграмотність означає, що особа не здатна використовувати наявні у неї навички читання, письма та рахунку в тих видах діяльності, які є необхідними для підтримання нормального існування [4].

Низький рівень грамотності, як загальної, так і функціональної, суперечить основній ідеї інформаційного суспільства й перетворюється на інструмент блокування розвитку особистості. Адже, не маючи можливості реалізувати свої сили й здібності в епоху комунікативності, яка передусім потребує роботи із текстом (як читання, так і письма), особа шукає самовираження в соціальних групах відповідного рівня освіченості. Фактично, висхідні соціальні ліфти, що пов'язані з професійною компетентністю, виявляються для неї «неробочими». Це не дозволяє особі підвищувати свій соціальний статус, своє соціальне становище, претендувати на певний соціальний престиж, або примушує її до використання «позаморальних» способів оминати соціальні фільтри.

Друга група ризиків, що знаходять вияв за умов інформаційної турбулентності, пов'язана з кризою репрезентативності, тобто з множинними інформаційними абераціями, зі специфічним інформаційним засмічуванням простору, коли неможливо визначити, чи адекватним є образ дійсності, переданий певним повідомленням. Тут, на наш погляд, варто зупинитися на двох ефектах: фейках та постправді [1; 2]. Вони мають спільне походження: девальвацію факту при одночасному зростанні впливу мережевих спільнот на витлумачення дійсності.

Спосіб бачення світу дедалі більше зазнає «форматування» комунікацією всередині локальних спільнот. Постправда, яка у певному сенсі теж є ефектом інформаційного вибуху та необмеженого доступу до оприлюднення текстів, має ту специфіку, що окремим фактам та аналітичним висновкам притаманна менша переконливість, аніж поданим інтерпретаціям, де вже створено цілісну «карту» події (чи подій), релевантну дискурсу окремої групи. Факти, що не узгоджуються із наративом постправди, оминаються.

Частково виникнення постправди криється у тій обставині, що, за словами В. Дейвіса, в рамках сучасної цивілізації здійснюється перехід від «суспільства фактів» до «суспільства даних», сукупність яких формується в автоматичному режимі за допомогою гаджетів і комп'ютерних програм, спроможних фіксувати певні поведінкові прояви їхніх користувачів. «Big data» не є «сукупністю фактів» у тому сенсі, що вона не спроможна забезпечити пошук оптимального вирішення конкретної проблеми, оскільки «Big data» – це настрій аудиторії, її смаки та очікування. Це – упередженість, але не оптимальність. Упередженість, звісно, дозволяє прогнозувати поведінку, проте не дає можливості встановлювати об'єктивність зв'язків, які можуть бути зафіксовані. Власне, це знецінює статус факту як об'єкту діяльності: він перестає бути переконливим аргументом, а аудиторія поблажливніше сприйматиме те, що збігається із її очікуваннями.

Сутність фейкової новини полягає в тому, що вона теж є «новиною», але новиною у тому чи тому ступені недостовірною, здебільшого – надмірно сенсаційною, надмірно атрактивною, привабливою для невибагливого читача своїм пікантним характером і, отже, більш цікавою, ніж тривіальні новини і факти. (Причому останнім часом фіксується зниження рівня довіри до офіційних новин, а фейк експлуатує цю недовіру, подаючи себе як «альтернативна» точка зору [2]).

Але провокування сенсаційністю, поєднане з демонтажем системи освіти, некритичним сприйманням і надзвичайною піддатливістю маніпулятивним технологіям, породжують інші ризики для особистості в умовах турбулентності, зокрема – інформаційні патології.

Отже, третя група ризиків в умовах інформаційної турбулентності – інформаційні патології, що виявляються як неспроможність особи встановити систему цінностей, яка регулюватиме не лише власне задоволення потреб і підтримання «зручної» картини світу, але й працюватиме на підтримання соціальної солідарності. Тут зазвичай називають інформаційні аномію, апатію, нігілізм, екстремізм, тероризм [6].

Більш виразною, мабуть, є інформаційна аномія, тобто процес, при якому повідомлення, що має певний сенс, в момент передачі інформації спотворюється, заміщується або втрачає сенс, натомість створюється множинність варіантів його розуміння, що призводить «розмивання» порядку соціальності, до кристалізації в інформаційній сфері неформальних регулятивних норм, які можуть навіть суперечити праву й моралі та, як наслідок, провокувати деструктивні процеси у всіх сферах соціальних відносин. Найбільш вразливою опиняється система соціальної солідарності, адже інформаційна аномія унеможливорює дію будь-яких ідеологічних нарацій, зокрема, послаблює дію такого механізму, як пропаганда.

І тут ми спостерігаємо «незбіжність цілей» між декларуванням прав і свобод множинностей і потребою в єднанні як наявності певної спільної системи. Іншими словами, пропаганда як антонім аномії та як метанарація, що обслуговує технологічний аспект формування соціальної солідарності, перебуває у суперечності із основним трендом сучасності – наданням привілеїв множинності ідентичності, «дайверситі» та толерантності до різноманіття. Особливо ефективним опудалом для пострадянських країн у цьому сенсі постає ототожнення «ідеологія – пропаганда – тоталітарній режим». Проте яким чином диверсифіковане суспільство вироблятиме солідарність, захисники дайверситі, не відповідають. І як свідчить ренесанс правих (ультраправих) рухів у країнах Євросоюзу (Alternative für Deutschland, Front National, Sverigedemokraterna), пропонувані ними схеми досягнення солідарності, в основі яких лежать метанарації «збереження справжніх традицій та посилення моралі в суспільстві», є інструментально більш розробленими, аніж конструювання солідарності у форматі «*In varietate concordia*».

Побічними наслідками інформаційної аномії є ослаблення патріотично орієнтованої пропаганди в засобах масової комунікації, загострення

(увиразнення) протиріччя між легітимним правом (законодавством) та етнічними, конфесійними, культурними традиціями і звичаями, прийнятими в окремих спільнотах, кристалізація неформальних регулятивних норм, що можуть суперечити законодавству, дестабілізація національної системи моральних, культурних та духовних цінностей, що сукупно результує у неможливість побудови та дотримання стратегічних орієнтирів і довгострокових цілей у всіх сферах соціального життя.

Іншою стороною інформаційного вибуху (і, напевне, своєрідним протестом проти необхідності особисто визначатися у просторі виробництва аномії) є певна соціальна втома, що виникає внаслідок перенасиченості життєвого світу людини сенсаційно-емоційним потоком (зокрема великою кількістю неякісної та негативної інформації) та пов'язаною з нею експлуатацією «орієнтувального рефлексу». Отже, виникає інформаційна апатія – соціально-психологічний феномен, що характеризується відсутністю інтересу до значущих глобальних і локальних соціальних процесів, розгубленістю, байдужістю, відсутністю довіри до інформації, особливо до тієї, яка надходить зі ЗМІ. Паралельно з цим – як наслідок того, що декларовані легітимною владою соціальні обіцянки занадто явно і дуже часто розходяться з реальністю дійсності, дискредитуючи і владу, і інформацію, – виникають стани інформаційного нігілізму. В остаточному підсумку – офіційні канали втрачають спроможність формування громадської думки для проведення в життя найважливіших державних рішень, формування національної ідеї, способу життя, які б дозволяли зберегти національну самоідентичність та протистояти інформаційним атакам.

Гібридна війна примушує говорити ще про дві форми інформаційних патологій: про інформаційний екстремізм та тероризм. Перший характеризується радикальними поглядами й агресивними заходами інформаційних впливів на окрему особистість, соціальні групи, суспільство загалом та є сукупністю послідовних, цілеспрямованих дій, що спричинюють деструктивний вплив на соціум, зміну індивідуальної, групової та масової свідомості, девальвацію і підміну традиційних, історично сформованих для суспільства духовних цінностей. Із ним межує інформаційний тероризм – найбільш соціально небезпечна форма прояву інформаційної патології, в основі якої – також агресивна ідеологія з характерними відкритими закликами проти чинного конституційного ладу, зміни територіальної цілісності держави, інших форм протиправних дій.

Слід підкреслити, що згадані ризики інформаційної турбулентності, первинно проявляючись у різних сегментах порядку соціальності, але посилюючи й підживлюючи один одного, зрештою призводять до потреби прогнозувати їхні негативні наслідки й вдаватися до пошуку механізмів та інструментів противаг.

Висновки. Очевидно, що подальший прогрес суспільства буде пов'язаний зі вдосконаленням інформаційної інфраструктури, з ефективністю формування, розміщення та використання інформаційних ресурсів і продуктів. Сьогодні

інформація формує нові стандарти життя особистості, нові формати освіти, умови на ринку праці, а якість життя прямо залежить від здатності особи використовувати досягнення інформаційних технологій та орієнтуватися в потоках інформації. Однак проблема є глибшою і стосується не рівня окремої особи, а набуває значущих соціальних наслідків. Адже процес накопичення знання завжди пов'язаний з особистістю і традиційністю. Перетворення інформації в знання – процес не стільки технічний, скільки швидше гуманітарний і соціокультурний. Нехтування останнім породжує, на наш погляд, один із найнебезпечніших соціальних наслідків – кризу професіоналізму. Її іронічною ілюстрацією є лікар, що ставить діагноз, заповнюючи електронну форму зі запитом про дискретні симптоми, та пропонує тактику лікування, знайшовши у пошуковій системі шаблонну схему дозування ліків. Професійна некомпетентність, значною мірою ґрунтована на наслідках інформаційної турбулентності, знаходить вияв у нестачі знань, умінь, навичок, практичного досвіду, не сформованих (або нечітко сформованих) цінностях, включаючи ставлення людини до професії, починає руйнувати злагоджений механізм співдії соціальних інститутів. Наслідком такої некомпетентності є низька ефективність професійної діяльності, незадовільні результати праці та недовіра споживача до якості наданих послуг.

Професійність означає передусім особистісне опрацювання інформації, адже, відповідно до концепції «особистісного знання» (М. Полані), будь-яке знання є особистісним, і з цієї причини ґрунтується на індивідуальних судженнях. «Ковзання по поверхні» – без збереження у довготривалій пам'яті та без осмислення, котре задає емоційний модус утвореної цією інформацією картини світу, – не дозволяє сформувати професіоналізм як особисту цінність.

Іноді наводять аргументи, що той ідеал опанування знаннями, який склався у добу Просвітництва, виконав свою місію й має поступитися місцем новітнім засобам отримання освіти та вирішення інтелектуальних завдань. І, як приклад, наводять брейн-стормінг або «Що? Де? Коли?», де відбувається колективне використання інформації й вирішення завдання [5]. Але не варто забувати, що такі аналогії втрачають з поля зору чільну властивість практичної сторони застосування знання: міст, побудований на основі розрахунків, здійснених у формі брейн-стормінгу, навряд чи буде безпечним.

Другим складником кризи професіоналізму є, на наш погляд, те, що в інформаційній сфері починають діяти ринкові механізми, а тому знання неперформативні (Ж.-Ф. Ліотар) – ті, що здаються незатребуваними чи неефективними в певній ситуації, – відмирають, у той час як перформативні, тобто такі, що мають високий ступінь утилітарності й чітку практичну спрямованість, розвиваються і впливають на ринок праці.

Неутилітарна інформація декларується як «необов'язкова», що позначається, зокрема, на побудові освітніх програм різного рівня, які вивільняють від «непрактичних» дисциплін. Але така орієнтованість на корисність, швидше за все, спричинить втрату преадаптивних задатків розвитку людства, адже саме неутилітарна інформація (ширше – неутилітарні форми

поведінки) стають точкою виникнення якісно нових форм життєдіяльності людства. Колись малюнок на скелі виявився предтечею музейних колекцій живопису. Не маючи утилітарного використання, він, проте, спочатку забезпечив появу орнаментальності, а згодом – став одним із чинників духовного розвитку людства. Отже, неутилітарні знання як особистісний ресурс є невід’ємною часткою забезпечення злагодженої дії соціальних та психологічних механізмів і процесів, є ресурсом, який забезпечує розвиток преадаптивних здібностей і ефективних стратегій життєдіяльності людини в ситуації множинних виборів і невизначеності. Натомість необхідність виходу із дискомфортної зони інформаційної турбулентності провокує або відмову від «особистісного знання», або прагматично орієнтовану селекцію, що, у свою чергу, лише посилюватиме негативізм інформаційного суспільства.

Список літератури

1. Bennet W. L., Livingston S. The disinformation order: disruptive communication and the decline of democratic institutions. *European Journal of Communication*. 2018. № 33(2). P. 122–139.
2. Corner J. javascript:popRef('corresp1-0163443717726743')Fake news, post-truth and media–political change. *Media, Culture & Society*. 2017. № 39 (7). P. 1100–1107.
3. Sparrow B. et al. Google effects on memory: Cognitive consequences of having information at our fingertips. *Science*. 2011. № 333. P. 776.
4. UNESCO. *Records of the General Conference. 20th Session*. 1978. Vol. 1. Paris : UNESCO. P. 183.
5. Кутрунов В. Н. Логика эволюционных последствий информационного взрыва. Как учить в новых условиях? *Интеграция в преподавании предметов естественно-математического цикла и информатики: механизмы и средства* : материалы Межрегион. науч.-практ. конф. пед. работников, г. Тюмень, 6 дек. 2016. Тюмень, ТОГИРРО, 2016. С. 4–7.
6. Тонконогов А. В. https://lib.esstu.ru/cgi-bin/irbis64r_12/cgiirbis_64.exe?LNG=&Z21ID=&I21DBN=МАРС&P21DBN=МАРС&S21STN=1&S21REF=5&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=10&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=M=&S21STR= Информационные патологии в современном российском социуме. *Социально-гуманитарные знания*. 2014. № 3. С. 120–136.
7. Тоффлер Э. Шок будущего : монография. Москва : АСТ, 2002. 557 с.
8. Эпштейн М. Н. *Информационный взрыв и травма постмодерна* URL: <http://philosophy.ru/library/epstein/epsht.html> (дата обращения: 04.02.2020).